

Р.Д. Берназарова, PhD докторанты¹

Ж.З. Байгиреева, PhD¹

А.С. Байдалинова*, PhD¹

А.А. Аманбаева, PhD²

Esil University, Астана қ., Қазақстан¹

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті,

Семей қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабар үшін автор)

e-mail: aynur.sultanovna@mail.ru

УНИВЕРСИТЕТТІҢ КІРІС ҚҰРЫЛЫМДАРЫНЫҢ БЕНЧМАРКИНГІ: ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МОДЕЛДЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТҮРДЕ ТАЛДАУ

Мақалада әлем бойынша жетекші университеттердің (Кембридж, Оксфорд, Лондон университеті, ETH Zurich және М.В. Ломоносов атындағы ММУ) кіріс құрылымдарының жан-жақты салыстырмалы талдауы бенчмаркинг әдіснамасын қолдана отырып жасалған. Зерттеу жоғары оқу орындарын қаржыландырудың үш негізгі моделін анықтады: зерттеу жұмыстарына бағытталған (мемлекеттік қаржыландыру мен ғылыми гранттардың үстемдігі сәйкесінше 69,8 % және 19,6-25,5%), коммерциялық – білім беру (ақылы білім беру қызметтерінің негізгі кірісі 43,7-53,6%) және теңдестірілген (білім беру, зерттеу және коммерциялық қызмет арасында біркелкі бөлу). Кіріс көздерін әртараптандыруды, ғылыми әзірлемелерді тиімді коммерцияландыруды және мүлктік кешенді пайдалануды оңтайландыруды қоса алғанда, қаржылық тұрақтылық факторларын талдауға ерекше назар аударылды. Жүргізілген талдау негізінде Қазақстандық жоғары оқу орындары үшін халықаралақ тәжірибені бейімдеу бойынша практикалық ұсынымдар әзірленді, атап айтқанда: эндаумент-қорларды дамыту, қаржыландыру құрыдымындағы ғылыми-зерттеу құрамдас бөлігін күшейту, мемлекеттік- жекеменшік әріптестік тетіктерін енгізу. Зерттеу объектісіне әдістемелік салыстырмалы талдау, статистикалық деректерді өңдеу әдістері және case-study жатады. Алынған нәтижелер дамушы экономика жағдайында жоғары білім беруді қаржыландырудың тиімді стратегияларын қалыптастыру үшін айтарлықтай құндылыққа ие.

Кілт сөздер: университеттерді қаржыландыру, табыс құрылымы, бенчмаркинг, зерттеу гранттары, ақылы білім беру қызметі, эндаумент-қорлар, халықаралық тәжірибе

Ключевые слова: финансирование университетов, структура доходов, бенчмаркинг, исследовательские гранты, платные образовательные услуги, эндаумент-фонды, международный опыт

Keywords: university funding, revenue structure, benchmarking, research grants, tuition fees, endowment funds, international best practices

JEL classification: I22, I23, H52, G23

Кіріспе. Қазіргі университеттер бәсекелестікті күшейту және қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету қажеттілігі жағдайында жұмыс істейді. Осыған байланысты жоғары оқу орындарының кірістерінің құрылымын және олардың қызметін қаржыландыру тетіктерін талдау өзекті мәселе болып отыр. Соңғы онжылдықтарда мемлекеттік қаржыландыру үлесінің қысқаруымен және ақылы білім беру қызметтерін, ғылыми гранттарды, эндаумент қорларын және зияткерлік меншікті коммерцияландырудан түсетін кірістерді қоса алғанда, баламалы табыс көздерінің маңыздылығының артуымен сипатталатын жоғары оқу орындарын қаржыландыру модельдерінде жаһандық қайта құрулар болды. Ең жақсы тәжірибелерді анықтауға және оларды нақты институционалдық жағдайларға бейімдеуге мүмкіндік беретін университеттердің қаржылық үлгілерін салыстырмалы талдау (бенчмаркинг) ерекше қызығушылық тудырады. Жоғары оқу орындарын қаржыландырудың халықаралық тәжірибесін зерттеу ұлттық білім беру жүйесінің ерекшеліктеріне, экономикалық жағдайларға және жоғары білім саласындағы мемлекеттік саясатқа байланысты әр елдер арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді.

Берілген зерттеудің өзектілігі қазіргі заманғы жоғары білім берудің негізгі мәселесі- мемлекеттік қолдауды қысқарту және жаһандық бәсекелестікті күшейту жағдайында университеттердің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін қаржыландырудың оңтайлы модельдерін іздеу қажеттілігімен байланысты. Бұл мәселе дамушы елдер үшін, соның ішінде жоғары оқу

орындары екі жақты сынаққа тап болған Қазақстан үшін ерекше маңызға ие: бюджет ресурстары шектеулі болған кезде білім беру сапасын арттыру қажеттілігі. Халқаралақ тәжірибені талдау кірістерді әртараптандырудың, ғылыми әзірлемелерді коммерцияландырудың және бюджеттен тыс қаржыландыруды тартудың тиімді тетіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе ұлттық жоғары білім беру жүйесінің қаржылық тұрақты моделін қалыптастыру контекстінде маңызды болып табылады. Зерттеу университеттердің академиялық міндеттері мен олардың жұмыс істеуінің экономикалық жағдайы арасындағы теңгерімсіздікті жеңудің практикалық шешімдерін ұсынады.

Бұл мақаланың мақсаты жетекші, әлемдік жоғары оқу орындарының кіріс құрылымдарын салыстырмалы талдау негізінде университеттерді қаржыландыру модельдерінің типологиясын әзірлеу және дамушы экономикалық жағдайында бейімделу үшін олардың қаржылық тұрақтылығының негізгі факторларын (Қазақстан мысалында) анықтау болып табылады.

Зерттеудің бірінші міндет – әлемдік контексте жоғары білімді қаржыландырудың қазіргі тенденцияларына кешенді талдау жүргізу. Бұл міндет мемлекеттік қаржыландырудың қысқаруы әсерінен университеттердің қаржылық үлгілерінің трансформациясын зерттеуді және қазіргі заманғы университеттердің кірістерінің негізгі құрылымдарын, оның ішінде бюджеттік бөлуді, білім беру қызметінен түсетін кірістерді, ғылыми гранттарды және эндаумент қорларынан түсетін кірістерді анықтауды қамтиды. Жаһандық бәсекелестікті арттыру және академиялық саланы коммерцияландыру жағдайында университеттердің қаржылық тұрақтылығын анықтайтын факторларды талдауға ерекше назар аударылатын болады.

Екінші міндет әлемнің жетекші университеттерінің қаржылық үлгілеріне салыстырмалы талдау жүргізуге бағытталған. Зерттеу бес өкілді университеттің (Кембридж университеті, Оксфорд университеті, Лондон университеті, ЕТН Цюрих және Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті) кірістерінің құрылымы мен динамикасының егжей-тегжейлі салыстыруын қамтамасыз етеді. Осы тапсырма аясында басым кіріс көздеріне негізделген қаржыландыру үлгілерінің типологиясын әзірлеу, сондай-ақ академиялық жетістіктер мен институционалдық тұрақтылықты қамтамасыз ету тұрғысынан әртүрлі қаржылық модельдердің тиімділігін бағалау жоспарлануда.

Зерттеудің үшінші міндет – дамушы елдердің жағдайларына жоғары білімді қаржыландырудың халықаралық тәжірибесін бейімдеу бойынша дәлелді ұсыныстарды әзірлеу. Бұл мәселені шешу контекстінде университеттердің қаржысын басқарудағы озық тәжірибелерді трансферттеу мүмкіндіктерін талдау, университеттердің әртүрлі типтері үшін сараланған ұсыныстарды әзірлеу, сондай-ақ халықаралық тәжірибеде тиімділігін дәлелдеген ғылыми әзірлемелер мен білім беру қызметтерін коммерцияландырудың нақты тетіктерін ұсыну ұсынылады.

Зерттеудің төртінші міндет – экономикасы дамушы елдердегі университеттердің қаржылық тұрақтылығын жақсарту бойынша практикалық шараларды әзірлеу. Кірістерді әртараптандыру стратегияларын негіздеуге, мүлктік кешенді пайдалануды оңтайландыру үлгілерін әзірлеуге, жоғары білім саласындағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің кешенді тетіктерін жасауға ерекше назар аударылатын болады. Осы тапсырма аясында ЖОО-лардың мемлекеттік бюджетке тәуелділігін төмендету бойынша ұсыныстар әзірлеу де жоспарлануда.

Зерттеудің бесінші міндет – жоғары білім беруді қаржыландыру саласындағы одан әрі ғылыми зерттеулердің перспективалық бағыттарын анықтау. Атап айтқанда, экономикасы дамушы елдерде қаржыландырудың әртүрлі үлгілерінің тиімділігіне зерттеулер жүргізу, университеттердің қаржылық тұрақтылығын бағалаудың әдістемелік аппаратын әзірлеу, ұлттық білім беру саясаты контекстінде ЖОО активтерін монетизациялаудың өңірлік ерекшеліктерін зерделеу қажеттілігін негіздеу ұсынылады.

Жұмыста салыстырмалы аналитикалық әдістер, университеттердің қаржылық есептілігіне статистикалық талдау және табысты қаржыландыру тәжірибесінің мысалдары қолданылады.

Зерттеу әдістемесі 2022-2024 жылдар аралығындағы әлемдегі бес жетекші университеттердің (Кембридж, Оксфорд, Лондон университеті, ЕТН Zurich және ММУ) қаржылық модельдерін салыстырмалы талдауды (бенчмаркинг) қамтитын кешенді тәсілге негізделген. Талдау оқу орындарының ресми қаржылық есептілігінің деректерін пайдалана отырып, кейіннен кіріс көздерін келесі критерийлер бойынша жіктей отырып жүргізілді: мемлекеттік қаржыландыру үлесі, бюджеттен тыс түсімдердің құрылымы (білім беру қызметтері, зерттеу және коммерциялық қызмет), сондай-ақ кірістерді әртараптандыру деңгейі. Case-study шеңберінде коммерцияландыру тетіктеріне (Cambridge University Press баспа қызметінің мысалында), эндаумент-қорларды

басқаруға (Oxford University моделі бойынша) және мемлекеттік-жекешелік әріптестік тәжірибесіне (ETH Zurich тәжірибесі) ерекше назар аударып отырып, әрбір университеттің қаржылық стратегияларына егжей-тегжейлі талдау жүргізілді. Зерттеудің әдіснамалық базасы жоғары оқу орындарының қаржылық модельдерін салыстырмалы талдау стандарттарына сәйкес келеді, ал нәтижелердің қайталануы тек университеттердің жария деректері мен жалпы қабылданған талдау әдістемелерін қолдану арқылы қамтамасыз етіледі.

Нәтижелер жоғары білім беруді қаржыландырудағы өзгерістер динамикасын анықтауға көмектеседі және университеттердің қаржылық тұрақтылығын арттыру бойынша ұсыныстар береді.

Әдебиеттік шолу. ЖОО-ларды қаржыландыру оқу үдерісінің сапасын, ғылыми қызмет ауқымын және оқу орындарының жалпы дамуын анықтайтын негізгі фактор болып табылады. Қазіргі жағдайда қаржыландыру көздерінің әртүрлілігін және олардың өзгеру динамикасын түсіну маңызды.

Университеттерді қаржыландырудың негізгі көздеріне мемлекеттік қаржыландыру, оқу ақысы, ғылыми гранттар, сонымен қатар жеке қайырымдылықтар жатады. Бюджеттік қаржыландыру дәстүрлі түрде маңызды ресурс болып қала береді, алайда көптеген елдерде оның көлемі азайып келеді, бұл университеттерді балама көздерді іздеуге мәжбүр етеді. Оқу ақысы кірістің едәуір бөлігін құрайды, дегенмен олардың рөлі оқу орнының түріне және білім беру бағдарламаларына байланысты өзгереді. Мемлекеттік және коммерциялық ұйымдар бөлетін ғылыми гранттар инновациялық жобаларды дамытуға ықпал етеді. Қосымша қаржыландыру көзі стипендияларды, зерттеулерді және инфрақұрылымды жаңартуды қолдайтын түлектер мен корпоративтік серіктестерден келеді.

Жоғары білімді қаржыландырудың қазіргі заманғы үрдістері мемлекеттік қолдаудың төмендеуімен сипатталады, бұл ЖОО-лардың ақылы қызметтерге және жеке инвестицияларға тәуелділігін арттырады. Бұл білім алудың қолжетімділігіне, әсіресе әлеуметтік жағынан осал топтардағы студенттер үшін, қауіп төндіреді. Сонымен қатар, халықаралық ынтымақтастық пен ғылыми әзірлемелерді коммерцияландырудың маңызы артып келеді.

Қаржы ағымдарын тиімді басқару университеттерге білім берудің жоғары стандарттарын сақтауға, білікті оқытушыларды тартуға және олардың материалдық-техникалық базасын дамытуға мүмкіндік береді. Бұл тетіктерді түсіну ұзақ мерзімді перспективада жоғары білімді қаржыландырудың тұрақты моделін әзірлеу үшін қажет.

Е.Г. Чернова, Т.Д.Ахобадзенің және т.б. зерттеулері бойынша, жоғары оқу орындарын қаржыландыру модельдерін талдай отырып, қаражатты бөлу тәсілдері оқу нәтижелеріне айтарлықтай әсер ететіні анықталды. Еуропаның 27 елінен 107 университетті зерттеу нәтижесінде қаржыландырудың үш негізгі үлгісі анықталды: формулалық (тұрақты алгоритмдер бойынша бөлу), performance-based (тиімділік көрсеткіштерімен байланысты) және negotiation-based (жеке келісімдер). Халықаралық рейтингтердегі ең жоғары орындарды келіссөздер негізінде қаржыландыру моделін пайдаланатын университеттер алады. Бұл тұжырымдар қаржыландыруды бөлудің жекешелендірілген схемалары қатаң, ресми тәсілдерге қарағанда жоғары академиялық жетістіктерге жетуде тиімдірек болуы мүмкін екенін көрсетеді. Алынған нәтижелердің университеттерді қаржыландырудың оңтайлы тетіктерін әзірлеуде практикалық маңызы бар [1].

De Martino және т.б. авторлар жоғары білімді қаржыландыру жүйелерін салыстырмалы талдау барысында қаражатты бөлудің үш негізгі механизмін анықтайды: блоктық гранттар, жобаларды қаржыландыру және мақсатты қаржыландыру. Германия, Испания, Италия, Франция және Қытай жүйелерін қамтыған зерттеу нақты қаржыландыру үлгісін таңдау, авторлар атап өткендей, ұлттық дәстүрлер мен елдің қазіргі экономикалық жағдайына айтарлықтай тәуелді екенін көрсетеді. Де Мартино және т.б. авторлар қаржылық тұрақсыздық жағдайында блоктық қаржыландырудан қаражатты бөлудің неғұрлым мақсатты нысандарына көшу тенденциясы бар екенін атап көрсетеді. Зерттеу авторлары жоғары білім беруді қаржыландырудың тиімді жүйесі тарихи қалыптасқан ұлттық ерекшеліктерді де, қазіргі экономикалық жағдайды да ескеруі керек деген қорытындыға келеді. Бұл тұжырымдар, мақалада атап өтілгендей, өзгертін экономикалық шындық жағдайында икемді қаржыландыру үлгілерін әзірлеу үшін маңызды ақпарат [2].

Г.А. Краснова, Э.Р. Бурангулов қаражатты бөлудің үш негізгі моделі бар екенін айтады, олар базалық қаржыландыру, бәсекелестік қаржыландыру және мемлекеттік тапсырмалар. Авторлар атап өткендей, университеттердегі ғылыми белсенділіктің өсуі көбінесе мемлекеттік қолдаудың арқасында дамиды, бірақ ресурстарды бөлу біркелкі емес. Олар қаржыландырудың негізгі бөлігі

жетекші университеттерде шоғырланғанын, бұл әртүрлі оқу орындары арасындағы ғылыми әлеуетті дамытуда теңгерімсіздік тудыратынын атап көрсетеді. Зерттеу нәтижелері флагмандық университеттерге қолдау көрсетуді де, өңірлік ЖОО-ның ғылыми әлеуетін дамытуды да ескере отырып, қаражатты бөлуде теңгерімді көзқарас қажеттігін көрсетеді. Бұл тұжырымдардың Ресейдегі университеттік ғылымды қаржыландырудың тиімді жүйесін қалыптастыру үшін үлкен маңызы бар [3].

Өзінің зерттеулерінде М.Г. Успаева және А.М. Гачаев Ресей тәжірибесіне ерекше назар аудара отырып, ICSTI-ға мүше 22 елдің университеттеріндегі ғылыми-зерттеу қызметін қаржыландырудың ағымдағы үрдістерін зерттейді. Авторлар қаржыландырудың үш негізгі көзін анықтайды, олар мемлекеттік қаржыландыру, корпоративтік инвестициялар және халықаралық гранттар, сонымен бірге соңғысының айтарлықтай қысқаруын атап өтеді. Әсіресе, ресейлік жоғары оқу орындарын шетелден қаржыландырудың қысқаруының салдарын талдауға және балама шешімдерді іздеуге, соның ішінде мемлекеттік қолдауды арттыруға, отандық бизнеспен ынтымақтастықты дамытуға және жеке инвестицияларды тарту үшін жағдай жасауға ерекше назар аударылады. Зерттеу нәтижелері өзгермелі жаһандық ғылыми және саяси орта жағдайында тұрақты зерттеулердің дамуын қамтамасыз ете алатын университет ғылымын қаржыландырудың теңгерімді үлгісін әзірлеу қажеттілігін көрсетеді [4].

А.А. Лебедев және Е.В. Угринович зерттеуінде (2020) ресейлік университеттердің қаржылық тұрақтылығын зерттейді. Авторлар мемлекеттік қаржыландыру мен бюджеттен тыс көздерді (ақылы білім беру қызметтері, ғылыми гранттар, келісімшарттық зерттеулер) бөліп көрсете отырып, университет кірістерінің құрылымын талдайды. Зерттеу нәтижелері бюджеттік қаржыландыру көлемі мен университеттердің оқу жетістіктері арасындағы тікелей байланысты көрсетеді. Еліміздің жетекші жоғары оқу орындары мемлекеттік қолдауды коммерциялық қызметтен түсетін кіріспен тиімді үйлестіретіні, бұл олардың қаржылық тұрақтылығы мен бәсекелестік артықшылықтарын қамтамасыз ететіні атап өтілген. Бюджеттен тыс қаражаттарды тарту тәжірибесін талдауға және олардың білім беру және ғылыми қызметті дамытуға ықпалына ерекше назар аударылады. Авторлар Ресейдегі жоғары білімнің тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін бюджеттік қаржыландыру мен нарықтық экономикалық тетіктер арасындағы теңгерімді сақтау қажеттілігін атап көрсетеді [5].

Қазақстан үшін де өзекті болып табылатын жоғары оқу орындарының қызметін қаржыландыру мәселесі университеттердің стратегиялық дамуына және олардың әлемдік білім беру нарығына интеграциялануына ықпал ететін тұрақты қаржылық механизмдерді қалыптастыру контекстінде қарастырылады. Авторлар Г.Ж. Нұрмұханова және Д.А. Аширбекова эндаумент қорларын университеттердің кірістерін әртараптандыру құралы ретінде, олардың жұмыс істеуінің қазақстандық және шетелдік тәжірибесін талдауды зерттейді. Зерттеу нәтижелері эндаумент қорларының табыстылығын анықтайтын негізгі факторларды және оларды жергілікті жағдайларға бейімдеу жолдарын көрсетеді [6].

А.Е. Ан мақаласында мемлекеттік-жекеменшік әріптестік Қазақстандағы жоғары оқу орындарының инфрақұрылымын қаржыландыру тетігі ретінде қарастырылады. Автор мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тетіктерін дамыту шектеулі бюджеттік қаржыландыру жағдайында университет инфрақұрылымын жаңғыртудың тиімді шешімі бола алатынын атап көрсетеді [7].

Талдау жоғары білім беруді дамытудың заманауи жаһандық және ұлттық ерекшеліктерін көрсететін университеттерді қаржыландырудың бес негізгі тенденциясын анықтады:

1. Қаржыландыру көздерін әртараптандыру университеттер үшін стратегиялық бағытқа айналу. Мысал ретінде ресейлік жоғары оқу орындарына жүгінсек, бюджеттен тыс түсімдердің (ақылы қызметтер, гранттар) үлесі 35%-дан 60%-ға дейін өсті, бұл баламалы табыс көздеріне тәуелділіктің артып келе жатқанын көрсетеді.
2. Нәтижеге бағытталған қаржыландыру үлгілері (мысалы, келіссөздерге негізделген тәсіл) тиімділікті көрсетеді. Мұндай механизмдерді қолданатын университеттер (Франциядағы Сан-Ремо үлгісі сияқты) рейтингте жақсы нәтиже көрсетеді.
3. Селективті мемлекеттік қолдау ресурстардың жетекші ЖОО-да шоғырлануына әкеледі. Ресейде бұл федералды және ғылыми университеттерді басым қаржыландыруда көрінді, бұл академиялық ортада дифференциацияны күшейтті.
4. Сыртқы факторлардың әсері (геосаяси өзгерістер, санкциялар) қаржылық ағындарды айтарлықтай реттейді. Ресейдің жоғары оқу орындарында шетелдік қаржыландырудың үлесі 12%-дан 2,6%-ға дейін төмендеді, бұл қаржылық стратегияларды жылдам бейімдеуді талап етті.

5. Қаржыландыру көздерінің балансы маңызды күйінде қалып отыр. Деректер аралас үлгілер (мемлекеттік + бюджеттен тыс қаржыландыру) мен университеттердің академиялық нәтижелері арасындағы оң корреляцияны растайды.

Анықталған тенденциялар жаһандық сын-қатерлерді де, ұлттық басымдықтарды да ескеретін университет қаржысын басқаруға икемді тәсілдердің қажеттілігін көрсетеді. Табысты кейстер (ақылы қызметтер, гранттық қолдау, аралас үлгілер) жоғары білім берудегі тұрақты қаржылық стратегияларды әзірлеу үшін нұсқаулық бола алады.

Негізгі бөлім. Қазіргі жоғары білім беру жүйелері білім беру қызметтерінің сапасын да, ғылыми әлеуеттің тұрақты дамуын да қамтамасыз ететін оңтайлы қаржыландыру үлгілерін табу қажеттілігімен бетпе-бет келіп отыр. Осы тұрғыда университеттерді қаржыландырудың халықаралық тәжірибесін салыстырмалы талдау (бенчмаркинг) ресурстарды бөлудің ең тиімді тетіктерін анықтауға мүмкіндік беретін ерекше құндылыққа ие. ЮНЕСКО-ның жаһандық статистикасы көрсеткендей, білімге инвестиция деңгейі дамушы елдердегі ЖІӨ-нің 1-2%-дан, білім беруді дамудың негізгі басымдықтарына айналдырған елдерде 14-15%-ға дейін ауытқиды. Бұл айырмашылықтар елдердің экономикалық мүмкіндіктерін ғана емес, сонымен қатар жоғары білім беруді қаржыландыруды ұйымдастырудың түбегейлі әртүрлі тәсілдерін көрсетеді.

Көптеген елдерде жоғары білімге мемлекеттік және жеке инвестициялардың деңгейі ұлттық даму стратегиясында осы саланың басымдылығының негізгі көрсеткіші болып табылады. ЮНЕСКО-ның 2024 жылға арналған білімге жұмсалған шығындардың жаһандық рейтингінде ұсынылған деректеріне сәйкес, бұл салаға жалпы инвестициялар дамушы елдердегі ЖІӨ-нің 2,5%-дан экономикасы дамыған елдерде 6-7%-ға дейін өзгереді, абсолютті көшбасшылар Шығыс Самоа (ЖІӨ-нің 14,7%) және Кирибати (14,2%) болып табылады. Бұл көрсеткіштер ЖОО-ны бюджеттік қаржыландыру көлемін ғана емес, сонымен қатар жеке сектордың қатысуын, оның ішінде эндаумент қорларын, корпоративтік гранттарды және ақылы оқу ақысын көрсетеді.

Рейтингте анық көрсетілген қаржыландыру үлгілерін салыстыру ерекше қызығушылық тудырады:

- Мемлекеттік-бюджеттік модель (Франция – ЖІӨ-нің 5,4%-ы, Германия – ЖІӨ-нің 4,5%-ы) бюджеттік қаржыландырудың басым болуымен сипатталады;
- Аралас модель (АҚШ – ЖІӨ-нің 5,4%-ы, Ұлыбритания – ЖІӨ-нің 5,0%-ы) мемлекеттік шығындарды жеке инвестициялардың айтарлықтай үлесімен біріктіреді;
- Нарыққа бағдарланған модель (Оңтүстік Корея – ЖІӨ-нің 4,9%-ы, Жапония – ЖІӨ-нің 3,2%-ы) ақылы білім беру мен корпоративтік қаржыландыруға ерекше мән береді.

Дүниежүзілік банк деректері мен ЮНЕСКО рейтингтерін талдау көрсеткендей, әрбір модельдің тиімділігі экономикалық контекстке және білім беру саясатының дәстүрлеріне байланысты [8]. Бір қызығы, Қазақстан ЖІӨ-нің 4,5% көрсеткішімен (84-орын) инвестиция көлемі бойынша көшбасшылардан қалып қойғанымен, мемлекеттік бюджеттен аралас модельге көшуді көрсетіп отыр. Дегенмен, кешенді бағалау үшін қаржыландырудың абсолютті көлемдерін ғана емес, сонымен бірге оның құрылымын, сондай-ақ ресурстарды пайдалану тиімділігін де ескеру қажет – бұл білім беру жүйесінің жоғары тиімділігіне қаражатты оңтайлы бөлу және жеке инвестицияларды белсенді тарту арқылы қол жеткізілетін Сингапур (ЖІӨ 2,2%). сияқты елдердің парадоксальды төмен көрсеткіштерін түсіндіреді.

Кембридж университеті, Оксфорд университеті, University of London, Мәскеу мемлекеттік университеті және ETH Zurich жоғары білімді қаржыландырудың әртүрлі тәсілдерінің ең өкілді мысалдары ретінде қаржылық үлгілерді салыстыру үшін таңдалды. Бұл университеттер зерттеулер үшін ерекше қызығушылық тудырады, себебі: 1) олар тұрақты, уақытпен тексерілген қаржыландыру үлгілерін көрсетеді (Кембридж және Оксфорд көп ғасырлық тарихы бар); 2) әртүрлі білім беру жүйелерінің ерекшеліктерін көрсету (британдық, ресейлік және швейцариялық); 3) академиялық жетістіктерді қаржылық тиімділікпен үйлестіру (бәрі де әлемдік рейтингтер қатарында); 4) қаражат тартудың әртүрлі стратегияларын – классикалық қорлардан ғылыми зерттеулерді коммерцияландырудың заманауи тетіктеріне дейін іске асыру; 5) оқу орындарының әртүрлі типтерін (классикалық университеттер мен техникалық университеттер) көрсетеді. Мұндай алуан түрлі таңдау қаржылық табысты басқарудың әмбебап принциптерін де, ұлттық жағдайларға бейімделген нақты шешімдерді де анықтауға мүмкіндік береді.

1209 жылы негізі қаланған Кембридж университеті жоғары білім беру саласындағы әлемдік көшбасшылардың бірі болып табылады. Университет 31 автономды колледжден және 100-ден астам

академиялық бөлімнен тұрады, 24 000 студент, оның ішінде 8 000 халықаралық студенттер оқиды. 2023 жылғы дерек бойынша бакалавриаттың бірінші курс студенттерінің 72,6%-ы мемлекеттік мектептерден, ал 25%-дан астамы аз қамтылған отбасылардан шыққан [9].

Университет нақты ғылымдардан бастап гуманитарлық ғылымдарға дейінгі барлық негізгі ғылыми салаларда зерттеулер жүргізеді. Times Higher Education (2021) деректері бойынша Кембридж Ұлыбритания университеттері арасында ең жоғары зерттеу көрсеткіштеріне ие. Университеттің экономикалық әсері жыл сайын 30 миллиард фунт стерлингке бағаланады, бұл елде 86 000 жұмыс орнын құруға мүмкіндік береді. Салынған әрбір фунт 11,70 фунт экономикалық пайда әкеледі.

Университеттің 73 000 қызметкері және жылдық айналымы 24 миллиард фунт стерлингті құрайтын 5000-нан астам жоғары технологиялық компанияларды біріктіретін инновациялық хаб – «Кембридж кластерінің» орталығында орналасуы ерекше маңызды. Бұл көрсеткіштер университеттің аймақтық және ұлттық экономиканың драйвері ретіндегі шешуші рөлін растайды.

Кембридж университеті жыл сайын мыңдаған ғылыми басылымдарды шығаратын және 170 елдегі 11 миллионнан астам оқушыға баға беретін Кембридж университетінің Баспа және бағалау бөлімі арқылы негізгі баспа және білім беру саласына ие. Салықтан босатылған қайырымдылық ұйымы ретінде университет білім беру, зерттеу және білім тарату саласындағы қызметі туралы жүйелі түрде есеп беру арқылы заң талаптарын қатаң сақтайды. Университеттің Бақылау кеңесі жұмыстың барлық бағыттары қоғамдық пайдалылық критерийлеріне сәйкес келетінін растайды, соның ішінде жобаларды және халықаралық білім беру бағдарламаларын жариялау, бұл университеттің әлемдік академиялық қоғамдастықтың дамуына қосқан үлесін атап көрсетеді.

Кесте – 1

Cambridge University кіріс құрылымы, миллион фунт стерлинг

Көрсеткіштер	2024 жыл	% үлесі
Кіріс		
Оқу ақысы және білім келісім-шарттары	415,3	15,8
Қаржыландырушы ұйымдардың гранты	202,5	7,7
Зерттеу гранттары мен келісім-шарттар	583,3	22,2
Емтихан, бағалау және жарияланымдар бойынша қызметтер	1016,8	38,7
Сыйақылар мен мақсатты қорлар	150,2	5,7
Басқа да кірістер	188,5	7,2
Инвестициялық кірістер	74,1	2,8
Жалпы кіріс	2630,7	100

*[9] негізінде авторлармен құрастырылған.

Кембридж университетінің 2024 жылға арналған кіріс құрылымын талдау үш негізгі кіріс көзі бар теңгерімді қаржылық модельді көрсетеді, олар білім беру қызметтері (емтихандар мен баспадан 38,7%), ғылыми-зерттеу қызметі (гранттар мен келісім-шарттардан 22,2%) және дәстүрлі академиялық кіріс (оқу ақысынан 15,8%). Қаржылық модельдің айрықша белгісі инвестициялық кірістің (2,8%) және қайырымдылықтың (5,7%) салыстырмалы түрде қарапайым үлесімен зияткерлік әлеуетті коммерцияландырудың басым рөлі (емтихан қызметтері мен зерттеу келісімшарттарының жалпы саны 60,9%). Бұл құрылым әлемдік беделі бар жетекші британдық университеттерге тән академиялық автономияны сақтай отырып, білім беру технологиялары мен ғылыми эзирлемелерді монетизациялауға университеттің стратегиялық бағдарын көрсетеді.

Оксфорд университеті тоғызыншы рет қатарынан Times Higher Education рейтингінде бірінші орынды иеленіп, әлемдік білім кеңістігіндегі көшбасшы позициясын растады. 2023/24 жылы университет рекордтық деңгейге жетті, 18 қызметкер Королеваның марапаттарын алды, 30 қызметкер Ұлттық академияларға сайланды және жалпы сомасы 778,9 миллион фунт стерлингті құрайтын ғылыми гранттар алды. Қайырымдылық табысы 263 миллион фунт стерлингке жетті, бұл

аз қамтылған отбасылардан шыққан студенттерге қолдау көрсету бағдарламаларын кеңейтуге мүмкіндік берді (182 Oxford бағдарламасының алушысы, 1,321 UNIQ студенті, 1,642 Crankstart стипендиясының алушысы). Университеттің инновациялық жұмысы 15 стартап құрып, 872 миллион фунт стерлинг инвестицияны жинады, жалпы кіріс 3%-ға артып, 119,5 миллион фунт стерлинг профицитке жетті. Климаттың өзгеруі бойынша коллоквиум және әлеуметтік жобаларды, соның ішінде жергілікті мектеп оқушыларына арналған «Спорт көшбасшылары» бағдарламасын әзірлеу сияқты пәнаралық бастамаларға ерекше назар аударылды. Жоғары білім беру секторындағы қиындықтарға қарамастан, Оксфорд әртараптандырылған кіріс көздері мен ғылыми-зерттеу әлеуеті мен инфрақұрылымына стратегиялық инвестициялау арқылы қаржылық тұрақтылығын сақтайды [10].

Кесте – 2

Oxford University кіріс құрылымы, миллион фунт стерлинг

Көрсеткіштер	2024 жыл	% үлесі
Кіріс		
Оқу ақысы және білім келісім-шарттары	551,0	18,04
Қаржыландырушы ұйымдардың гранты	224,7	7,36
Зерттеу гранттары мен келісім-шарттар	778,9	25,50
Баспа қызметтері	746,8	24,45
Инвестициялық кірістер	197,2	6,46
Басқа кіріс көзі	317,7	10,40
Қайырымдылық бойынша жалпы кіріс	2816,3	92,21
Сыйақылар мен эндаумент	227,3	7,44
Активтер сыйы	10,7	0,35
Жалпы кіріс	3054,3	100

* [10] негізінде авторлармен құрастырылған.

Оксфорд университетінің 2024 жылға арналған кіріс құрылымын талдау үш негізгі көзден басым болатын теңгерімді қаржылық модельді көрсетеді: ғылыми гранттар мен келісімшарттар (25,5%), баспа (24,45%) және оқу ақысы (18,04%). Университеттің ғылыми-зерттеу мәртебесін растайтын ғылыми қаржыландырудың жоғары үлесі, сондай-ақ коммерциялық қызметтің (баспа қызметі) қомақты үлесі ерекше назар аудартады. Қаржылық тұрақтылық кіріс көздерін әртараптандыру арқылы қамтамасыз етіледі – 92,21% операциялық қызмет есебінен қалыптасады, ал эндаументтік қорлар мен қайырымдылықтар 7,79% құрайды. Инвестициялық кірістің салыстырмалы түрде жоғары үлесі (6,46%) университет активтерін тиімді басқаруды көрсетеді. Бұл құрылым әлемнің жетекші университеттеріне тән академиялық және коммерциялық қызметтің оңтайлы үйлесімін көрсетеді.

Лондон университеті өз тарихын 1836 жылдан, бастапқыда екі колледж үшін емтихан тапсыратын орган ретінде құрылған кезден бастайды. 1900 жылдан бастап ол сапалы британдық білім берудің негізгі миссиясын сақтай отырып, тәуелсіз оқу орындарының федерациясына айналды. Бүгінгі таңда федерация құрамына 190 елден 250 мың студенті бар әлемдегі ең ірі академиялық қауымдастықтың бірін құрайтын әртүрлі мамандықтар мен көлемдегі университеттер кіреді. Лондонның әртүрлі бөліктерінде орналасқан университеттік колледждер қала өміріне белсенді түрде қатысып, оның экономикалық және әлеуметтік дамуына өз үлесін қосады [11].

Лондон университеті 190 елден 40 000-ға жуық студентті оқытатын, халықаралық цифрлық және аралас оқытудың Ұлыбританиядағы ең ірі орталығы болып табылады. Британ астанасында терең тарихи тамыры бар университет соған қарамастан Біріккен Корольдіктің географиялық шекараларынан тысқары жерлерге тарайтын шын мәнінде жаһандық білім беру моделін жүзеге асырады. Инновациялық білім беру технологиялары мен икемді оқыту форматтары британдық жоғары білімнің жоғары стандарттарын сақтай отырып, университетке іс жүзінде әлемнің кез келген бұрышында академиялық қатысуын сақтауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл Лондон

университетін классикалық университеттік білім беру дәстүрлерін озық цифрлық шешімдермен біріктіретін бірегей білім беру орталығына айналдырды.

Кесте – 3

University of London кіріс құрылымы, миллион фунт стерлинг

Көрсеткіштер	2024 жыл	% үлесі
Кіріс		
Оқу ақысы және білім келісім-шарттары	85748	43,7
Қаржыландырушы ұйымдардың гранты	10347	5,3
Зерттеу гранттары мен келісім-шарттар	2004	1,0
Меншік кірістер	52557	26,8
Инвестициялық кірістер	12094	6,2
Басқа кіріс көзі	31517	0,9
Сыйақылар мен мақсатты қорлар	1750	0,9
Жалпы кіріс	196019	100

*[11] негізінде авторлармен құрастырылған.

Лондон университетінің 2024 жылға арналған кіріс құрылымын талдау қаржыландырудың үш негізгі көзінің басымдылығын көрсетеді: оқу ақысы (43,7%), мүліктік кіріс (26,8%) және басқа операциялық кірістер (16,1%). Бір қызығы, ғылыми-зерттеу қызметі кірістің тек 1% құрайды, бұл білім беру қызметтері мен активтерді басқаруға баса назар аударатын федералды университеттің ерекшелігін көрсетеді. Меншіктен түсетін табыстың айтарлықтай үлесі (26,8%) университеттің Лондонның орталығындағы стратегиялық орналасуына байланысты. Қаржылық модель әртараптандыру есебінен тұрақтылықты көрсетеді: 6,2% инвестициялық кіріс және қайырымдылық көмектеріне (0,9%) және мемлекеттік қаржыландыруға (5,3%) ең төменгі тәуелділік. Бұл құрылым дамыған инфрақұрылымы және ресурстарды басқаруға коммерциялық көзқарасы бар ірі оқу орындарына тән.

1855 жылы «Политехникум» ретінде негізі қаланған ETH Zurich академиялық жетістіктер мен практикалық бағыттылықтың сәтті синтезінің бірегей үлгісі болып табылады. Бір жарым ғасырдан астам уақыт бойы университет әлемдік ғылыми беделді ұлттық экономикаға тығыз интеграциямен үйлестіре отырып, Швейцарияның инновациялық дамуының қозғаушы күші болып қала берді. Бастапқыда инженерлік таланттарды дайындау және елдің өнеркәсіптік әлеуетін дамыту үшін құрылған ETH Zurich өзінің бастапқы миссиясын сақтай отырып, өзін жетекші халықаралық зерттеу орталығына айналдырды. Университет нарықты білікті мамандармен, серпінді технологиялармен және ел ішінде де, шетелде де сұранысқа ие инфрақұрылымдық шешімдермен қамтамасыз ету арқылы Швейцарияның инновациялық экожүйесін құруда шешуші рөл атқаруды жалғастыруда. Жаһандық амбиция мен ұлттық фокустың бұл балансы ETH Zurich-ке Швейцарияның ғылыми-техникалық прогресінің негізгі элементі болып қалуға мүмкіндік береді [12].

Кесте 4

ETH Zurich University, млн.швейцария франкі

Көрсеткіштер	2023 жыл	% үлесі
Федералды қаржылық салым	1252	64,0
Орналасыру үшін федералды жарна	113	5,8
Оқу ақысы, үздіксіз оқу	37	1,9
Швейцариялық ұлттық ғылыми қор (SNSF)	144	7,4
Швейцариялық инновациялық агенттік (Innosuisse)	22	1,1
Қолданбалы ғылымды арнайы федералдық қаржыландыру	40	2,0
	74	3,8

ЕК зерттеулер мен инновациялар шеңберлік бағдарламалары (EU-FPs)		
Өндіріске бағытталған зерттеулер (жеке сектор)	61	3,1
Жобаға бағытталған басқа да тараптардың қаржысы (кантондар, муниципалитет, халықаралық ұйымдар)	42	2,1
Зерттеу салымдары, мандат және ғылыми қызметтер	383	19,6
Соның ішінде Конфедерация шаралары	27	1,4
Қайырымдылық пен мұралар	132	6,7
Басқа кіріс көзі	39	2,0
Операциялық кіріс	1956	100

*[12] негізінде авторлармен құрастырылған.

2023 жылға арналған ETH Zurich кіріс құрылымын талдау күшті мемлекеттік қолдауға ие ұлттық зерттеу университетін қаржыландырудың классикалық моделін көрсетеді - бюджеттің 69,8%-ын федералдық жарналар есебінен қалыптастырылады. Бұл ретте университет ғылыми қызмет арқылы (жалпы табыстың 33,9%), оның ішінде ұлттық қорлардың гранттары (8,5%), ЕО бағдарламалары (3,8%) және өндірістік зерттеулер (3,1%) арқылы белсенді түрде қосымша қаражат тартады, бұл оның жетекші ғылыми орталық мәртебесін растайды. Ақылы білім берудің (1,9%) және қайырымдылықтың (6,7%) ең төменгі мәні сипатталады, бұл коммерциялық құрамға қарағанда іргелі зерттеулердің басымдылығын көрсетеді. Бұл қаржыландыру құрылымы ETH Zurich-ке тұрақтылық пен ұлттық маңызы бар ұзақ мерзімді зерттеу жобаларына назар аудару мүмкіндігін қамтамасыз етеді, сонымен бірге белгілі бір халықаралық ынтымақтастық пен өнеркәсіппен өзара әрекеттестік деңгейін сақтайды.

М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті 1755 жылы ұлы орыс ғалымы, энциклопедист Михаил Ломоносовтың бастамасымен құрылған Ресейдегі ең көне және ең беделді жоғары оқу орны болып табылады. Университет халықаралық рейтингтерде жетекші орындарды иеленген, атап айтқанда 2023 жылы QS World University Rankings нұсқасы бойынша әлемнің үздік 200 университетінің және физика, математика және жаратылыстану ғылымдары саласындағы пәндік рейтингтер бойынша үздік 100 университеттің қатарына енді. Мәскеу мемлекеттік университетінің бірегейлігі оның ресейлік академиялық білім берудің іргелі дәстүрлерін озық ғылыми әзірлемелермен біріктіретін ұлттық ғылыми орталық ретіндегі ерекше мәртебесінде. Воробьев тауларындағы басты кампус өзінің әйгілі ғимаратымен ерекшеленеді, сталиндік биік ғимараттардың бірі – елдің тек білім беру емес, сонымен қатар сәулет өнерінің символына айналды. Университет халықаралық академиялық ынтымақтастықтың маңызды орталығы болып қала отырып, Ресей үшін ғылыми кадрларды дайындауда жетекші позицияны сақтайды [13].

Кесте – 5

М.В. Ломоносов атындағы федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі, рубль

Көрсеткіштер	2022 жыл	% үлесі
Кіріс	36995756291,51	100
Меншік кірістер	445310956,76	1,2
Қызмет, жұмыс, шығындарды өтеу бойынша кірістер, барлығы	28945299248,52	78,2
Білім беруден	19824250589,18	53,6
Ғылыми зерттеуден	6969347655,88	18,8
Медициналық қызметтерден	616143675,19	1,7
Ауыл шаруашылық қызметтен	13294695,96	0,0
Басқа да кірістер	1522262632,31	4,1

Айыппұл, борыш айыбы, тұрақсыздық айыбынан түскен кірістер	15103000,0	0,0
Қайтарылмайтын ақша түсімдері	7589869764,23	20,5
Басқа да кірістер	173322,0	0,0

* [13] негізінде авторлармен құрастырылған.

М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің 2022 жылға арналған кірістерінің құрылымын талдау ақылы қызмет көрсетуден түсетін кірістердің басым рөл атқаратынын көрсетеді (бюджеттің 78,2%), оның ішінде білім беру қызметі 53,6%, ғылыми-зерттеу қызметі 18,8% құрайды. Кірістің айтарлықтай бөлігі (20,5%) өтеусіз түсімдерден келеді, мүмкін, оған мемлекеттік қаржыландыру кіреді. Мүліктік кірістің үлесі ең аз (1,2%), ал басқа көздер (медициналық, ауылшаруашылық қызметтері және айыппұлдар) елеусіз рөл атқарады (барлығы 2%-дан аз). Бұл құрылым жетекші ресейлік университеттерге тән бюджеттік қолдаудың айтарлықтай үлесін сақтай отырып, ең алдымен білім беру және ғылыми қызметтерді коммерцияландыруға негізделген қаржыландыру моделін көрсетеді. Айтарлықтай ерекшелігі - университет мүлкі мен активтерін басқарудан түсетін табыстың өте төмен үлесі.

Жүргізілген (ETH Zurich University, кейбір кезде Oxford University, Cambridge University) бес көшбасшы университеттерге салыстырмалы талдау бірнеше негізгі қаржыландыру моделін анықтады:

1. Зерттеу- бағыттық модель (ETH Zurich University, кейбір кезде Oxford University, Cambridge University):

- Мемлекеттік қаржыландыру басымдығы (69,8 % ETH Zurich University);
- Зерттеу гранттарның көп үлесі;
- Оқуға минималды төлеу (1,9-7,4%);

2. Коммерциялық-білім моделі (University of London, М.В. Ломоносов атындағы федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі):

- Негізгі кіріс ақылы оқудан (43,7-53,6 %);
- Біраз қаржы меншік пен қызмет көрсетуден түседі (26,8 %);
- Зерттеулер үлесі аз (1-1,8%);

3. Баластық модель (Oxford University, Cambridge University):

- Үш негізгі көздер: зерттеу (22-25,5 %), білім беру қызметі (15,8-18,04 %), коммерциялық қызмет (38-7-емтихандар/ Cambridge жарияланымдар):

Негізгі айырмашылықтары:

- Мемлекеттік қолдау: 69,8 % (ETH Zurich University) -20,5 М.В. Ломоносов атындағы федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі;

- Оқу ақысы: 1,9% (ETH Zurich University) -53,6 % 20,5 М.В. Ломоносов атындағы федералды мемлекеттік бюджеттік жоғары білім беру мекемесі;

- Зерттеулер: 1 % University of London-25,5 Oxford University

- Коммерциялық қызметтер: 0 % (ETH Zurich University)- 38,7 % Cambridge University):

Оңтайландыру бойынша ұсыныстар:

1. Зерттеу университеттері үшін: грант көздерін әртараптандыру

2. Коммерциялық модельдер үшін: қосымша қызметтерді дамыту (баспа, консалтинг)

3. Барлық түрлер бойынша: эндаумент пен инвестициялық кірісті арттыру Бұл бенчмаркинг әмбебап оңтайлы үлгінің жоқтығын көрсетеді – табыс құрылымы университеттің миссиясы мен позициясына сәйкес келуі керек.

Қорытынды. Әлемнің бес жетекші университетінің кіріс құрылымдарының салыстырмалы талдауы қазақстандық жоғары білім беру жүйесі үшін практикалық қызығушылық тудыратын заманауи жоғары білім беруді қаржыландырудың негізгі үлгілерін анықтады. Зерттеудің негізгі тұжырымдары университеттердің миссиясы мен мамандануына байланысты қаржылық стратегияларын қалыптастыруға сараланған тәсілдің қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстандық университеттер үшін халықаралық тәжірибені бейімдеудің келесі бағыттарын ұсынуға болады:

1. Ұлттық зерттеу университеттері үшін мақсатты:

• Ғылыми зерттеулерді көп арналы қаржыландыру жүйесін дамыту (гранттар, іскерлік келісімшарттар, салалық серіктестіктер)

- Технологиялар трансферті арқылы ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыруды күшейту
- Оксфорд және Кембридж моделдері негізінде эндаументтік қорларды құру.

2. Классикалық университеттер үшін ұсынылады:

Білім беру қызметтерін диверсификациялау: (кәсіби білім беру бағдарламалары, корпоративтік оқыту)

- Тұрақты табыс көзі ретінде баспа қызметін дамыту
- Мүліктік кешенді пайдалануды оңтайландыру

3. Университеттердің барлық түрлері үшін маңызды:

- Мемлекеттік қаржыландыруға тәуелділікті кезең-кезеңмен азайту
- Білім беру инфрақұрылымында МЖӨ тетіктерін дамыту
- Қаржылық тұрақтылықты бақылау жүйесін құру

Қазақстандық білім беру жүйесінде ЕТН Zurich университетінің ғылыми салада мемлекеттік-жеке серіктестіктің тиімді моделін құру тәжірибесі, сондай-ақ Мәскеу мемлекеттік университетінің білім беру әлеуетін коммерцияландыру тәжірибесі ерекше маңызға ие. Бұл ретте ұлттық ерекшеліктерді ескеру қажет:

- білім берудегі қайырымдылық дәстүрлерінің шектеулілігі
- ғылыми гранттар нарығының нашар дамуы
- эндаументтер үшін құқықтық базаның жеткіліксіздігі

Одан әрі зерттеудің перспективалық бағыттары мыналарды қамтуы мүмкін:

- дамушы елдердегі қаржыландырудың әртүрлі үлгілерінің тиімділігін талдау
- ЖОО-ның қаржылық тұрақтылығын бағалау әдістемесін әзірлеу
- университет активтерін монетизациялаудың аймақтық ерекшеліктерін зерттеу.

Ұсынылған шараларды іске асыру академиялық автономияны сақтай отырып және ұлттық жоғары білім беру жүйесін дамытудың стратегиялық міндеттерін орындай отырып, қазақстандық университеттерге қаржылық тұрақтылықты арттыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Chernova E., Akhobadze T., Malova A., Saltan A. Higher Education Funding Models and Institutional Effectiveness: Empirical Research of European Experience and Russian Trends // *Voprosy obrazovaniya / Educational Studies Moscow*. – 2017. – №3. – P. 37–82. – <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2017-3-37-82>

2. De Martino M., Tkach G., Kovalenko S. Modern Trends in State Funding of Higher Education // *Vysshee obrazovanie v Rossii*. – 2020. – №3. – P. 45–53. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-tendentsii-gosudarstvennogo-finansirovaniya-vysshego-obrazovaniya>

3. Krasnova G., Burangulov E. Analysis of the Principles, Models and Mechanisms of Financing of University Science in Russia // *Science Governance and Scientometrics Journal*. – 2022. – №17(1). – P. 108–135.

4. Uspaeva M., Gachaev A. Analysis of the Impact of Macroeconomic Factors on Budgeting and the Financial System of the Country // *International Journal of Applied Sciences and Technologies "Integral"*. – 2023. – №3. – P. 12–25. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-vliyaniya-makroekonomicheskikh-faktorov-na-byudzhetrovanie-i-finansovuyu-sistemu-strany>

5. Lebedev A., Ugrinovich E. On the State and Prospects of Financial Support for Research Activities of Higher Educational Institutions of the Ministry of Science and Higher Education of Russia within the Framework of Cooperation with the International Center for Scientific and Technical Information// *Informatsiya i innovatsii*. – 2020. – № 15(4). – P. 7–24. – <https://doi.org/10.31432/1994-2443-2020-15-4-7-24>

6. Nurmukhanova G., Ashirbekova D. Endowment Funds as a Component of the Financial Mechanism of Higher Education Institutions in the World and Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2021. – № 137(3). – P. 3–14.

7. An A. Public-Private Partnership as a Mechanism for Financing the Infrastructure of Higher Education Institutions in Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2014. – № 102(2). – P. 234–238.

8. Рейтинг стран мира по уровню расходов на образование. Организация Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) / United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO). – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-education-expenditure>
9. University of Cambridge. Financial information. URL: <https://www.cam.ac.uk/>
10. University of Oxford. Financial statements. – URL: <https://www.ox.ac.uk/>
11. University of London. Financial reports. – URL: <https://www.london.ac.uk/>
12. ETH Zurich. Financial data. – URL: <https://ethz.ch/en.html/>
13. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Финансовая отчетность. – URL: <https://msu.ru/>

REFERENCES

1. Chernova E., Akhobadze T., Malova A., Saltan A. Higher Education Funding Models and Institutional Effectiveness: Empirical Research of European Experience and Russian Trends // *Voprosy obrazovaniya / Educational Studies Moscow*. – 2017. – №3. – P. 37–82. – <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2017-3-37-82>
2. De Martino M., Tkach G., Kovalenko S. Modern Trends in State Funding of Higher Education // *Vysshee obrazovanie v Rossii*. – 2020. – №3. – P. 45–53. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tendentsii-gosudarstvennogo-finansirovaniya-vysshego-obrazovaniya>
3. Krasnova G., Burangulov E. Analysis of the Principles, Models and Mechanisms of Financing of University Science in Russia // *Science Governance and Scientometrics Journal*. – 2022. – №17(1). – P. 108–135.
4. Uspaeva M., Gachaev A. Analysis of the Impact of Macroeconomic Factors on Budgeting and the Financial System of the Country // *International Journal of Applied Sciences and Technologies "Integral"*. – 2023. – №3. – P. 12–25. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-vliyanie-makroekonomicheskikh-faktorov-na-byudzhetrovanie-i-finansovuyu-sistemu-strany>
5. Lebedev A., Ugrinovich E. On the State and Prospects of Financial Support for Research Activities of Higher Educational Institutions of the Ministry of Science and Higher Education of Russia within the Framework of Cooperation with the International Center for Scientific and Technical Information // *Informatsiya i innovatsii*. – 2020. – №15(4). – P. 7–24. – <https://doi.org/10.31432/1994-2443-2020-15-4-7-24>
6. Nurmukhanova G., Ashirbekova D. Endowment Funds as a Component of the Financial Mechanism of Higher Education Institutions in the World and Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2021. – №137(3). – P. 3–14. [in Russian]
7. An A. Public-Private Partnership as a Mechanism for Financing the Infrastructure of Higher Education Institutions in Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2014. – №102(2). – P. 234–238. [in Russian]
8. Rejting stran mira po urovnyu raskhodov na obrazovanie. Organizaciya Ob"edinyonnyh Nacij po voprosam obrazovaniya, nauki i kul'tury (YUNESKO) / United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) [Ranking of countries by level of expenditure on education. United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO)]. – URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-education-expenditure>
9. University of Cambridge. Financial information. URL: <https://www.cam.ac.uk/>
10. University of Oxford. Financial statements. – URL: <https://www.ox.ac.uk/>
11. University of London. Financial reports. – URL: <https://www.london.ac.uk/>
12. ETH Zurich. Financial data. – URL: <https://ethz.ch/en.html/>
13. Moskovskij gosudarstvennyj universitet imeni M. Lomonosova. Finansovaya otchetnost' [Lomonosov Moscow State University. Financial statements]. – URL: <https://msu.ru/>

Берназарова Р.Д., Байгиреева Ж.З., Байдалинова А.С., Аманбаева А.А.

**БЕНЧМАРКИНГ СТРУКТУР ДОХОДОВ УНИВЕРСИТЕТОВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
МЕЖДУНАРОДНЫХ МОДЕЛЕЙ ФИНАНСИРОВАНИЯ**

Аннотация

В статье представлен комплексный сравнительный анализ структур доходов ведущих мировых университетов (Кембриджский, Оксфордский, Лондонский университеты, ETH Zurich и МГУ им. М.В. Ломоносова) с применением методологии бенчмаркинга. Исследование выявило три ключевые модели финансирования высших учебных заведений: исследовательско-ориентированную (доминирование государственного финансирования и научных грантов - 69,8% и 19,6-25,5% соответственно), коммерческо-образовательную (основной доход от платных образовательных услуг - 43,7-53,6%) и сбалансированную (равномерное распределение между образовательной, исследовательской и коммерческой деятельностью). Особое внимание уделено анализу факторов финансовой устойчивости, включая диверсификацию доходных источников, эффективную коммерциализацию научных разработок и оптимизацию использования имущественного комплекса. На основании проведенного анализа разработаны практические рекомендации по адаптации международного опыта для казахстанских вузов, в частности: развитие эндаумент-фондов, усиление научно-исследовательской составляющей в структуре финансирования, внедрение механизмов государственно-частного партнерства. Методологическая база исследования включает сравнительный анализ, статистические методы обработки данных и case-study. Полученные результаты имеют значительную практическую ценность для формирования эффективных стратегий финансирования высшего образования в условиях развивающихся экономик.

Bernazarova R., Baigireeva J., Baidalinova A., Amanbayeva A.

**BENCHMARKING STRUCTURES OF UNIVERSITY INCOME: A CONVERSATIONAL ANALYSIS OF
INTERNATIONAL FINANCING MODELS**

Annotation

The article presents a comprehensive comparative analysis of the revenue structures of the world's leading universities (Cambridge, Oxford, University of London, ETH Zurich and Lomonosov Moscow State University) using benchmarking methodology. The study revealed three key models of financing higher education institutions: research-oriented (dominance of state funding and research grants - 69.8% and 19.6-25.5% respectively), commercial-educational (the main income from paid educational services - 43.7-53.6%) and balanced (equal distribution between educational, research and commercial activities). Special attention is paid to the analysis of financial sustainability factors, including diversification of income sources, effective commercialization of scientific developments and optimization of property complex use. Based on the analysis, practical recommendations for adapting international experience for Kazakhstani universities are developed, in particular: the development of endowment funds, strengthening the research component in the structure of funding, the introduction of public-private partnership mechanisms. The methodological basis of the study includes comparative analysis, statistical methods of data processing and case-study. The results obtained are of significant practical value for the formation of effective strategies for financing higher education in developing economies.

